

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI

Yıl XVII - XXI/1-2

1979 - 1983

A N K A R A

NİYAZI-İ MİSRİ'NİN GÖZDEN KAÇAN BİR ESERİ

(Risâle-i Devriye)

Abdurrahman Güzel*

I — Niyâzi-i Mısri'nin Hayatı :

Niyâzi-i Mısri, 12 Rebiu'l-evvel 1027/1617'de Malatya'nın Soğanlı Köyü'nde doğmuştur. Asıl adı Mehmed'dir. Babası, Malatya eşrafından Soğancı-zâde lakabıyla tanınan Ali Çelebi'dir.

Niyazi, kardeşi Ahmed ile birlikte okula gitmiş, islâmî ilimlere âit temel bilgileri elde ettikten sonra medrese eğitimi de görmüştür. Medrese'de tefsir, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini iyice öğrenmiştir ki, bu sahadaki vukufu etrafa yayılmıştır. Gelenek gereğince Halvetiyye şeyhi Malatya'lı şeyh Hüseyin Efendi'ye intisab ederek ehl-i tarik olmuştur.

Niyâzi, bilgi ve görgüsünü artırmak için seyahata çıktı. Diyarbekir, Bağdat, Kerbelâ ve Kahire'ye gitti. Kahire'de ünlü bilginlerle tanıştı. Uzun süre Mısır'da kaldı. Burada Halvetiyye tarikatının "M i s r i y e" kolunu kurdu. Otuz yaşlarında iken şeyhinden icâzet alarak İstanbul'a döndü. Bu yolculuğu sırasında Anadolu şehirlerindeki bilginlerle tanıştı. Bu suretle her yerde tanındı. Mısır'da uzun zaman kaldığı için kendisine lakab olara "M i s r i" denildi.

Niyâzi, İstanbul'dan Bursa'ya geçti. Buradan Uşak'a giderek Halvetiyye'nin "Yiğitbaşı" kolunun kurucusu Ümmî Sinan'a intisab etti. O'nunla birlikte Elmalı'ya gitti. Şeyhi'nin tekkesinde imamlık ve şeyhlik yaptı. Şeyhinin ölümünden sonra 1662'de Bursa'ya döndü.

Sadrızam Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın daveti üzerine Edirne'ye gitti. İyi karşılandı, fakat bâzı eserlerinin muhtevâsından dolayı Rodos'a sürüldü.

Ayrıca 1676 yılında sürüldüğü Limni Adası'nda altı yıl kaldı. Affedildi ve yine Bursa'ya geldi. II. Ahmed zamanında Avusturya'ya sefer açılmasına karar verilince Niyazi, Allah rızası için sefere gidileceğini bil-

(*) Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi.

dirdi. İki yüz kişilik müritleri ile hazırlığa başladığı sırada, hükümet tarafından Bursa'da oturarak dua etmesi bildirildi. Niyâzi bu emri dinlemedi, yola çıktı. Edirne'ye gelince yeniden Limni'ye sürüldü. 1693'de burada öldü.

Niyazi, eserlerini manzum ve mensur olarak yazmıştır. Manzum eserlerinde aruz ile yazdıklarında Fuzûlî'nin, hece ile yazdıklarında Yunus Emre'nin tesiri görülür. Hakkında birçok araştırmalar yapılmış, menâkıbı da yazılmıştır.

II — Niyâzi-i Mısırî'nin Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya Tesiri :

Niyâzi-i Mısırî'nin bâzı eserleri, kendisinden sonraki yüzyıllarda da birçok mutasavvıf gibi Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya da tesir etmiştir. Bu cümleden olarak, "Türk Edebiyatında Devriyeler" üzerindeki çalışmama devam ederken Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eserinde, muhtelif eserler yanında Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Marifetnâmesi"nde de "Devriyeler" hakkında lüzumlu bilgilerin olduğunu tesbit ettim. Bu vesileyle "Marifetnâme"yi tekrar inceledim ve "Devriyeler" üzerine geniş bilgiler verildiğini gördüm.

Ancak daha önceleri —bugüne kadar isminden hiç bahsedilmeyen Niyâzi-i Mısırî'nin "Risâle-i Devriye" adlı eserinin bir kopyasının Almanya'da olduğunu tesbit ederek, hemen mikrofilmini getirttim. Aynı eserin bir kopyası Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Gördüm ki "Risâle-i Devriye"* aynısıyla "Marifetnâme"de yer almıştır.

Bilindiği gibi, Niyâzi-i Mısırî XVII (1617-1693) yüzyılda, Erzurumlu İbrahim Hakkı'da XVIII (1703-1780) yüzyılda yaşamışlardır. Bu tarihi bilgilerimize ve "Risâle-i Devriye" nin sonundaki 1093/1682 istinsah tarihine bakılırsa, Marifetnâme'deki bu bölüm³, Niyâzi-i Mısırî'nin "Risale-i Devriye" adlı müstakil eserinin aynısıdır.

"Marifetnâme"; Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın bâzı eserlerini bir araya toplayan ansiklopedik bilgileri hâvi bir eserdir. Aynı zamanda bu eser; İbrahim Hakkı'nın muhtelif sahalarla alakalı pek çok eser gördüğünü ve okuduğunu, hatta kendi zamanından önceki bilgileri de tetkik ettiğini bu yüzden çağındaki bilgi ve keşiflere yabancı kalmadığını, eski ile

(1) Hıyati hakkında bakınız: Türk Ansiklopedisi, C. XXV, Ankara 1977, s. 296.

(2) M.F. Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1976, 3. baskı, s. 322-323.

(3) Erzurumlu İbrahim Hakkı, Marifetnâme, İstanbul 1310, s. 23-30.

(*) Bak, Fotokopi, Niyazi-i Mısırî Risale-i Devriye.

(**) Bak Fotokopi, İbrahim Hakkı, Marifetnâme.

yeniyi bir arada kaynaştırdığını göstermektedir. Bu cümleden olarak İbrahim Hakkı da, Niyâzi-i Mısri'nin "**Risâle-i Devriye**"sini eski ile yeniyi kaynaştırma açısından aynen almış olmalıdır. Zira eski gelenegimize göre çırağın ustaya saygısı ön plânda tutularak mutasavvıflarımız, şâirlerimiz kendi zamanlarından önceki ilim adamlarının, şeyhlerinin... eserlerinden istifade etmeyi veya iktibasî bir hizmet, şükran ve hürmet sayıyorlardı. İbrahim Hakkı'nın Niyâzi-i Mısri'nin bu risâlesini "**Marifet-nâme**"sine aynen alması bu hizmet ve hürmet ülküsünden kaynaklanmaktadır.

III — RİSÂLE-İ DEVRİYE

a) Devriye Geleneği :

Devir : "dolanmak,dâirevî bir hareketle dönmek" mânâlarına gelir. Bu mânâdan hareketle çeşitli ilim dallarında hususî ıstılah olarak kullanılmıştır. Hakiki ve mecâzî mânâda, bir şeyin kısa veya uzun bir hareketten sonra, ilk vaziyetine dönerek, tekrar aynı hareketine geçmesidir. Muhtelif ilim dallarında bu mânâdan hususî ıstılahlar meydana getirilmiştir'. Bunlar arasında Astronomi, Astroloji, Felsefe, Mantık, Tıp, Edebiyat ve Tasavvuf gibi ilim disiplinlerinde ve takvim hesaplarında kullanılan bir tabir olarak, "belli bir zaman"ı ifâde mânâsını kazanmıştır. Tarih ve edebiyatta daha çok bu mânâ ile kullanılmıştır.

Devriye ise; yaradılışın başlangıcı ve sonu, varlığın nereden gelip nereye gittiği ve ikisi arasındaki safahatın tasavvufa göre izâhdır. Yani "**Tekvîn**", "**Sudûr**" ve "**Tecellî**" meseleleri tasavvufda "**devir**" telakkisi ile de izâh edilir. Mutasavvıflar bu safahatı bir dâireye benzeterak izah ettikleri için buna "**devir**" demişlerdir. Bundan doğan edebî eserler de "**D e v r i y e**" ismini almıştır. Bu "**Devriye**" geleneği, bir dâireyi 180 derecelik iki parçaya ayırarak başlayan tefsirlerdir. Buna göre,

1. Kavs-i Nüzûl

2. Kavs-i Urûc olarak isimlendirilirler.

1. **Kavs-i Nüzûl**: Yukarıdan aşağıya doğru inen yay üzerinde gösterilen merhalelerdir. Sırası şöyledir: İlk önce **Levh-i mahfuz**'dan ayrılan "**Nûr-ı Fâhi**", sırasıyla "**Akl-ı Küll**"den "**dokuz akl**"a, onlardan "**dokuz nef**"e, onlardan "**dokuz felek**"e, onlardan "**tabâyi-i erbaa** (kuru-yaş, soğuk-sıcak)", onlardan "**anâsır-ı erbaa**"ya geçer. İnsan, bu "**anâsır-ı**

(4) Bakınız: İslâm Ansiklopedisi, "**Devir**" maddesi, C. 3, s. 558; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "**Devir**" maddesi, C. 2, s. 280; M.Z. Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "**Devir**" maddesi, C. 1, s. 435.

erbaa"nın tezâhürleri şeklinde karşımıza çıkan "**madenler-Nebâtlar- ve Hayvanlar**" âleminin milyonlarca parçası hâline gelir. Bir erkekle bir kadın; madenler, nebâtlar ve hayvanlar âleminden aldığı çeşitli gıdalar yoluyla bu parçaları toplarlar ve tek bir hücre halinde erkeklik ve dişilik taşıyan iki ayrı hücre olarak rahmin içinde bir hücre şekline dönüşürler. O tek hücre, ana rahmindeki dokuz ay ile, doğumdan sonraki ilk dokuz ay sırasında çok yüksek bir gelişme ve büyüme hızı içinde insan bedeni durumunu alır. Böylece insan, "keseret"den "vahdet"e doğru giderken bir "dâire" etrafında hareket etmektedir. Bu "dâire"nin bir noktasında "ilk" ve "son" haller kucaklaşmaktadır. Bu hususu şöyle hülâsa edebiliriz:

a) Türk sofilerine akseden bu "**devir**" nazariyesi, Arap dünyasından alınma olup, Arap telâkilerine de eski Yunan'dan geçmiş bir panteizm anlayışı olabilir. "Vahdet-i vücûd" telakkisinden de daha ileri giden bu panteist anlayış, islâmileştirilmiştir.

b) Modern tıbbın ulaştığı neticeler, insanın hücrelerden meydana geldiği, hücrelerin daha küçük atomlardan oluştuğu gerçeğine dayanır. Bu atomlar, "yok"dan "var" olmadıkları gibi "var"dan da "yok" olmazlar. Sâdece şekil değiştirirler. Yâni dünyadaki bütün varlıklar bir "**devir**" ve "**seyir**" hâli içindedirler. Fizik, Kimya ve Tıp ilimleri de "varlık ve yokluk" arasındaki devredilen devamlılığı böyle izah etmektedirler.

2. **Kavs-i Urûc:** "Kavs-i nüzûl" vasıtasıyla "**âlem-i gayb**"den "**âlem-i şuhûd**" a inen varlık; önce maden, sonra nebât, sonra hayvan, en sonra da insan sûretinde tecellî eder. İnsandan "**insan-ı kâmil**"e geçen geçen "**nûr-ı ilâhî**" geri dönüp, "**İnsan-ı kâmil**"den Hak Taala'ya ulaşır. Bu öyle ilâhî bir nûrdur ki, önce o makamlardan başlayıp, sayılan makamları geçtikten sonra, yine kendi makamına dönerek "**devre**"sini tamamlar. "**Biz O'ndan geldik, elbette O'na döneceğiz** (Bakara, 156)" sırrı tecellî etmiş olur. Bu geri dönüş safhasına "**Kavs-i Urûc**" "**Seyr-i Urûc ve Meâd**" denir ki "**devir**" bunun sonundaki "**İnsan-ı Kâmil**" basamağıyla tamamlanır.

3. **Tarikata Girişi :** "teslim ve ikrarı" gösterir. Bu bir nevi "**nüzûl**" ve "**urûc**" mâhiyetindeki devriyelerdir. Bunlar daha çok Bektaşî tarikatında bulunmaktadır. Bu hususu Bektaşîlik üzerine yapılmış her monografide görebiliriz.

Netice olarak diyebilirim ki; "Devriyeler" üzerine, son yüzyılda yapılmış müstakil bir esere rastlamadım. Sünnî tarikat müntesibi şâir ve nâsirler bu konunun hassasiyetini göz önünde bulundurarak pek fazla eser vermemişlerdir. Sâdece Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde insanın ana rahmine düşüşü anından, ölüm ve kabir hayatını "**hayalî ve sofiyâne**"

bir şekilde anlatan "devriyeler" yazmakla yetinmişlerdir. Böylece Türk Edebiyatı'nda "Devriyeler" Mevlâna'dan başlayarak, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal ve daha birçok şâir ve nâsirlerin eserlerinde yer alan edebî bir tür olmuştur.

Yalnız burada, edebiyatımızdaki "Devir-Nazariyesi" ile "Tenâsuh Nazariyesi"ni birbirine karıştırmamak lazımdır. Bektaşî-Kızılbaş şâirlerden bâzıları, "hulûl ve ittihad gibi-Tenâsuh" akidelerini maddeleştirerek "Devriyeler" hâlinde anlatmağa çalışmışlardır. Bu hususta eserler de vermişlerdir. Bilindiği gibi, bu şâirlerin "Devri" ile, "hayalî ve sofiyâne" olan "Devir" arasında fark vardır. Zira Bektaşî şâirlerinin "Devri"inde maddî bir "tenâsuh" mevcuttur. Bu kanaate göre, hayatında hayvanî bir sıfatla müttasif olan insan, ölümünden sonra aynı hayvan suretine bürünerek tekrar bu âleme gelecektir. Halbuki "hayalî ve sofiyâne olan devir" şeklindeki diğer Türk mutasavvıflarının manzum ve mensur eserlerinde bu "tenâsuh" akidesine dayalı böyle bir unsur bulunmaz. Burada "devir nazariyesi" Kur'ân ve hadis muhtevasında işlenir.

Ayrıca bugüne kadar "devriye"lerin sâdece manzum yazıldığı sanılmıştır. Halbuki "devriye"lere âit fikirlerin önce mensur eserlerle anlatıldığı görülmüştür. Bunu XIV-XV. yüzyıl mutasavvıflarından Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybi)'nin mensur eseri olan "Budâianâme"de, daha sonra da manzum eserleri olan "Gülîstan" ve "Mesnevî"lerinde aynı konuların manzum olarak anlatıldığını görmek suretiyle söyleyebiliriz.

b) Risâle-i Devriye Nüshaları :

Niyâzi-i Mısri'nin "Risâle-i Devriye" adlı eseri 1093/1682 tarihini taşımaktadır. Şu ana kadar iki nüshasını elde ettim. 18 varaktan ibaret olan bu eser, "Devriye"nin mahiyeti ve hudutlarını sâde bir dille anlatmaktadır. Sonunda da dâirenin dönüşünü geometrik olarak göstermektedir. Metinde bu husus görülecektir. Tesbit ettiğimiz nüshalar şunlardır:

1 — Risâle-i Devriye: Ms. or. oct. 2756. Staatsbibliothek, Marburg. Başlıklar, âyetler, vecizeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfa 18 x 11.5, 13 x 7 cm ebadında olup 17 satırdan meydana gelmektedir.⁵

2 — Süleymâniye, Hacı Mahmud Efendi Böl. Nu: 3346.

Bu nüsha da aynı şekilde tertip edilmiştir.

(5) Bu mecmua 65 varak ve 8 bölümden müteşekkildir. Niyazi-i Mısri'nin, Risâle-i Devriye, Risâle-i Fâde, Tenbih es-Sâlikin, Tevbenâme, Risâle-i Esmâ-i İlâhi İsnâ aşâra, Sual ve Cevab ve Risâle-i Hizriyye adlı eserleri bu mecmuada yer almıştır. Aynı eserler, Süleymaniye nüshasında da mevcuttur.

c) **Risâle-i Devriye'nin Metni:**

Bismi'llâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Risâle-i Devriye-i Kutbu'l-ârifin eş-Şeyh Hazreti Mehmed Misri

Kaddese sırrahu.

Ey Aziz! Ma'lûm olsunki ehl-i tefsîr ve ehl-i hadîs ittîfak itmişlerdür ki ol zât-ı akdes Taâla ve Tekaddes Hazretleri mertebeleri ahadiyyetde bir kenz-i mahfî iken mâ'rûf olmağı (a) murad eyledikde âlem-i ervâhı ve âlem-i ecsâmı halk idüb kendi cemâl-i rahmetin ve kemâl-i kudretin ve celâl-i azametin ve nevâl-i ni'metin ve envâ-ı sanatın ve esrâr-ı hikmetin zuhûra getürmek murad eyledükde cemi'-i mahlûkatından akdem ketm-i ademden bir cevher-i azhar-i enverî nûrî vücûda getürmişdür. Ve bâzı rivâyetde kendi nûrundan bir latîf ve azîm cevher vârid idüb andan cemî' kâinatı tadrîc ü tertîb ile izhâr [3] itmişdür. Ve ana cevher-i evvel ve Nûr-ı Muhammedî ve levh-i mahfûz ve akl-ı küll ve rûh-ı izâfî tesmiye iderler ki cemî' ervâh u ecsamun mebdê ü menşei o cevherdür. Çünkü Hak Taâlâ muhabbetle bu cevhere bakmışdur. Hemândem ol cevher heyâsından (ziyâsundan) eriyüb su misâlü akmışdur. Ve anun zübde-i hâlisî fevkina çıkmışdur.

Pes ol zübdeden ibtida "nefs-i küllî"yi yaradub, ba'dehû "ervâh-i melâike", ba'dehu "ervâh-ı enbiyayı" ba'dehu "ba'dehu evliyayı" ba'dehû "ervâh-ı ârifini", ba'dehû "ervâh-ı âbidini", ba'dehû "ervâh-ı mü'minini", ba'dehû "ervâh-ı kâfirini", ba'dehu "ervâh-ı cinni", ba'dehû "ervâh-ı şeyâtini", ba'dehû "ervâh-ı hayvanâtı", ba'dehû "ervâh-ı nebâtâtı", ba'dehû "ervâh-ı tabayı" halk itmişdür. Ve ervâh-ı mezkûre için "alâ merâtibihim makâmâtın ma'lûme" yakîn idüb her sınıf kendi makâm-ı ma'lûmına gitmişdür. Ve her rûh, kendi cinsini bulub cunûd-i mücennede [4] olub her fırka makâmında kalmışdur. Ve âlem-i melekût bu ondört envâ-ı ervâh ile tamâm olmuşdur. Ve bu âlemün a'lâ ve asfâ ve altâfına âlem-i gayb ve âlem-i lâhut ve âlem-i ceberût itlâk iderler. Ve evsâtına âlem-i ervâh ve âlem-i ma'ânî ve âlem-i emr tesmiye iderler. Ve ednâ ve ekşaf ve ecsâm-ı akrebîne âlem-i mücerredât ve âlem-i berzeh ve âlem-i misâl dirler. Ve bunun üzerine iki bin sene mürûr eyledikde Hakk Taâlâ'nun irade-i kadîmesi taalluk itmişdi kim izhâr-ı nâm u şân için âlem-i ecsâmı halk eyleye.

Pes ol cevher ola muhabbetle bir dahı nazar kılmışdur. Ve anun yüzi suyu hayâsından harekete gelüb emvâcî mürtefi' olmuşdur. Ve zübde-i a'lâsından arş-ı a'zam vücûda gelmişdür. Ve anun tahtında olan zübde-lerden kürsî ve Cennet ve Cehennem ve semavât-ı seb'a ve anâsır-ı erbaa vücûda gelüb sûret bulmuşdur. Ve arş-ı a'lâdan esfeli sâfilîne dek bu âlem bu sûret bu tertîb üzre nizâm bulub onbeş nev'i ecsâm-ı mezkûre [5] ile

mülkûn vaz'ı tamâm olmuştur. Ve bu âlemün a'lâsına âlem-i ulvî ve âlem-i ecsâm ve âlem-i bakâ ve âlem-i âhiret dirlir. Ve evsâtına bakâ ve âlem-i âhiret dirlir. Ve evsâtına âlem-i mütevassıt ve âlem-i ecrâm ve âlem-i isriyye ve âlem-i eflâk ve âlem-i semavât itlâk iderler. Ve ednâsına âlem-i suflî ve âlem-i anâsır ve âlem-i kevn-i fesâd ve âlem-i dünya tesmiye iderler.

Pes müfredât-ı âlem-i melekût ile müfredât-ı âlem-i mülkûn mecmû'u aġnâ envâ-ı ervâh ile ecsâm-ı basıtanun cümlesi hurûf-i hecâ. emsâli yigirmidokuz tamam olmuştur. Ve iki âlemün müfredât-ı mezkûre-i ma'dûdesi terkibinden üç kısım ecsâm-ı mürekkebe vücûda gelmiştir. Ma'den u Nebât u Hayvân olmuştur. Nice kim terkib-i hurûf-ı hecâden ismi ü fiil ü harf husûle gelmiştir. Ve usûl-i kelimât insan olmuştur. Kezâlike müfredât-ı âlemden mürekkebât-ı selâse zuhûr idüb anlardan kitâb-ı cihan bî hadd u bî pâyân ma'anî bulmuştur.

[6] Pes aynı ibretle âleme nazar iden ârifler her nesneden nice hikmet temâşa kılmıştır. Ve ehlu'llah sun'ı bâri esrârına muttalî' olmuştur. Ve hurûf-ı eşyâdan lübb-i ma'nâyâ varub huzûranı bulmuştur.

Rubâi
Âlem ki tamam nüsha-i hikmetdür
Ma'nasın fehm eyleyene Cennet'dür
Mahrem-i şühûd olanların çeşminde
Zindân bilâ câh gam u mihnetdür.

ve cemi' hükamâ-i islâmun ve ekseri ulamâ-i dînün re'y-i isâbet karînele-ri böyledür ki ol bir şey ki vücûdî lâzımdur. Ana "Vâcibü'l-vücûd" dirlir. Ve her ne kim 'ademi lâzımdur ana "Mümteniü'l-vücûd" dirlir. Ve her nesne kim ne vücûdî lâzım olur ve ne 'ademi lâzım bulur ana "Mümkünü'l-vücûd" tesmiye iderler.

Pes her şey ki mevcûddur, ya "Vâcibü'l-vücûd" dur veya "Mümkünü'l-vücûd" dur. Zira ki ol cihetden ki mevcûddur kendi vücûdundan gayriye muhtâcdır veya muhtaç degildir. Eger gayriye muhtâc [7] degil ise ol "Vâcibü'l-vücûd" dur ki Bâr-i Tâala'dur. Ve ger muhtâc ise ol "Mümkünü'l-vücûd" dur ki âlemdür. Ve ol nesne ki mevcûd degildir şerik-i Bâridür, ki ma'dûmdur. Zira ki hükamâ dimişlerdür ki mümkün degildir ki mevcûd ma'dûm ola veya ma'dûm ola. Mevcûd, hemîşe mevcuddur. Ve ma'dûm hemîşe ma'dûmdur. Lâkin mümkün degildir ki mevcûd bir mertebeden bir mertebeye ve bir hâletden bir hâlete intikâl ve tebeddül eyleye. Müfredât-ı mürekkebât olub mürkkebât-ı müfredât olduġu gibi.

Pes avâm-ı nâs bu tebdilâtı seyr itdikde zan iderler ki ma'dûm mevcûd olur veya mevcûd ma'dûm olur.

Pes imdi isbât-ı vâcibü'l-vücûd zâhir olmuştur. Bu bürhân ile kim mümkinât-ı mevcûd dirler. Halbuki vücûd mümkinât-ı gayriden olur ve elbette ol vâcibü'l-müntehî olur. Zira ki Vâcibü'l-vücûd oldukça Mümkinü'l-vücûd hem olmaz. Yani ibtidâ muhtâc ile mevcûd [8] gerektür ki felân nesne melân nesneye muhtâcdür demek sahîh ola.

Pes bürhân-ı mezkûr ile Vâcibü'l-vücûd hazretleri sâbit ve 'ayân olmuştur.

Nev'-i Sâni: Mümkinü'l-vücûd olan aksâm-ı hamse-i cevâhiri icmâlen bildirür:

Ey Aziz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki "Mümkinü'l-vücûd" olan nesne eger bekâ-i vücûdunda mütegayyir olmaz ise ana cevher dirler. Ve eger mütegayyir olur ise ana arz(araz) dirler. Zira ki vücûd başkadur ve bekâ-i vücûd başkadur. Nitekim görürsün ki, iki şahıs vücûdda müşterekdürler. Lâkin birinün bekâsı tâ yüz yıla dek kalur. Ve birinün bekâsı on yıldan ziyâde kalmaz.

Pes bekâ-i vücûd, vücûdun gayridür. Aynı olmaz. Ve cemî'-i mümkinât ya cevherdür, ya arazdur. Zira ki bir nesne bir nesneye muhtass olub ana sâri olur, ya olmaz. Eger muhtass ve sâri olursa ol sâri ve ol mesrifih olana "mahal" tesmiye olunur. Ve eger biribirine [9] muhtaç olurlarsa ol "maha"le hiveli hiveli (heyûle?) ve ol hâle sûret-i cismaniye veya sûret-i nev'iyye dirler. Ve eger iftikâr bir taraftan olub ancak "hâl-i mahal"le muhtaç olursa ol "mahal"le mevzu ve ol hâle arâz dirler.

Pes arz-ı mevzûda mevcûd olan nesnedür. Elvân gibi ve eger hâl ü mahâlî mürekkeb olmayub ecsâma tedbir ve tasarrufiyle müteallik olursa ana nefis-i insaniyye ve nefis-i felekiyye dirler. Ve eger ecsâma tedbir ve tasarrufiyle dahi taalluk itmediyse ana "akl" dirler ki "lisân-ı ehl-i şer" melek dirler.

Pes cevâhir beş kısımdır. Biri hiveli ve biri sûret-i cismaniye ve biri cism-i tabî'idür. Bu üçü cevher-i makrûndur. Ve ikisi dahi cevher-i müfârikdür ki biri nefis ve biri akl" dur. Amma akl eger anunla zât-ı vâcibün arasında vasıta olmadıysa ana "akl-ı evvel" ve "akl-ı küll" dahi dirler. Ve eger aklun tahtında "akl-ı âhir" olmadıysa ana "akl-ı âşır" ve "akl-ı fe'â" dahi dirler. Ve eger [10] "akl"un iki cânibünde ukûl olduysa ana "akl-ı mütevassıd" dirler. Ve ukûlun eşrefi ve eltafi "akl-ı küll"dür. Ve ana karîb olan ukûllardur. Ve amma,

Nefis, eger ecsâm-ı basîte'de mutasarrif oldıysa ana nefis-i feleki ve nefis-i unsuriyye dirler. Ve eger ecsâm-ı mürekkebe de mutasarrif olub ol ecsâma nûş ü nemâ virmediyse ol ecsâma ma'âdin dirler. Sîm ü zer

gibi ve la'l-i hacet gibi ve eger nefis ecsâm-ı mürekkebe'ye nûş u nemâ virdiyse lakin his hareket virmediyse ol ecsâma nebât dirler. Sebzezâr ve eşcâr ve ezhâr ve esmâr gibi.

Eger nefis ecsâm-ı mürekkebiye nûş ü nemâ hem his hareket bahşis idüb nutk virmediyse ana hayvân-ı gayr-ı nâtık dirler. En'âm ve (at, deve sığı ve koyun) huyûl vuhûş ve tuyûr gibi. Eger nutk dahı bahş iderse "insan" dirler ki zübde-i vücûd ve hulâsa her mevcûd odur. Ve semere-i şecere-i cihân ve tetimme-i devrân odur.

Pes bu bir nefis her bir mertebede başka bir isim ile tesmiye [11] olunur, amme cemâdâtda ana nefis-i tabî'i dirler. Ve nebâtta ana nefis-i tabî'i dirler. Ve nebâtta ana nefis-i nebâtî dirler. Ve hayvanâtta ana nefis-i insânî ve nefis-i nâtika dirler. Ve bu mertebede cümleye tamamîyle neş'et idüb kemâliyle mutasarrif olur. Ve amma

Cism-i tabî'i bir cevherdür ki anun zâtunda mekâdir-i ecsâm yani tûl u urz u umk zevâyâ-yi kâime üzre tekâtü' itmek şartıyla farz olunmak mümkün ola. Ve cism ise yâ basîd olur veya mürekkeb olur. Ve cism-i basîd oldur ki anun eczâsiyle tabiatı müteşâbih olur. Yani süvar-ı muhtelif olan ecsâma münkasım olmayub anun tabiatı bir ola ki ol tabiatdan sâdır olan şey nehc-i vâhid üzre sâdır ola ve cism-i basîd ise ya ulvidür veya suflidür ve ulvî dahı ya münirdür veya münîr degildür. Eger münîr ise kevâkîbdür. Ve eger münîr degil ise eflâkdür ki anlara ecrâm-ı isriyye dirler. Ve âlem-i ulvî dahı dirler. Ve [12] cism-i basîd suflî anasır-ı erbaadur ki anlara erkân-ı erbaa dahı dirler. Ve anlar nâr u hava ü türâbdür. Ve bu dördine ve anlarun zımmında bulunan ecsâm-ı mürekkebâta âlem-i suflî ve âlem-i kevn ü fesâd da dirler. Ve amma cism-i mürekkeb oldur ki anun eczâsiyle tabiat-ı müteşâbih olmayub suvar u tabayi'i muhtelif olan ecsâmı münkasım olub anasır-ı erbaa'dan terekkeb itmi şola. Ma'aden u hayvan u nebât gibi ve bunlara "mevlid-i selâse" dirler ki abâ-i isriyye ve ümmihât-ı anasırdur. Ve cism-i mürekkeb dahı iki kısımdur ki biri tam ve biri gayri tâmdur. Amma mürekkeb tâm oldur ki bir zaman-ı muayyenden kendi sûretini hıfz eyliye. Mevâlid-i selâse gibi. Ve amma mürekkeb-i gayri tam bunun hilâfı olub kendi terkinün sûretini hâfız olmaz. Duhân u sehâb u şehâb gibi vesâir kâinât-ı cevvi gibi. Çün cism-i basîdün cümlesi kendi tabiatı ile hâli kalsalar anlarun şekli "küre"ye müteşâbihdür. Yani müdevver top nesne hey'etindedür.

Pes cemi' eflâk u nücum u anasır küreviyyetü'l-eshkâldür. Ve zikrolunan aksâm-ı hamse-i cevâhir ki akl u nefis ü hivel ü sûret ü cismdür. Bunlarun mecmuûmı bu rübâimiz câmidür. Ve bunlarun cümlesiyle iki âlem kâim ve dâimdür. Rübâi:

*Bil ol kâinat-ı aklü cândur
Pes his olunan nûh felek ü gerdândur
Pes nâr-ı hevâ-ı âb-ı hâk erkândur
Ma'denle nebât u hayvân ü insândur.*

Nev'i sâlis: Mümkini'l-vücûd olan aksâm-ı tis'a a'râzını icmâlen bildirür:

İy Aziz ma'lum olsun ki, ehl-i hikmet dimişlerdür ki mevzûda mevcûd olan arâz dokuz kısımdur ki, kem ve keyfe ve eyne ve metâ ve izâfet ve mülk ve vazı' ve fi'il ve infial'dür.

1. **Kem**(kaç) amma kem ol nesnedür ki zâtında müsâvatı ve adem-i müsâvatı kabul ide. Ve bu ya munfasıldür ki nokta ve adeddür veya zâtı karar iden muttasıldur ki hat usath u cism-i tâ'limdür. Yani sohandur veya zâtı karar itmeyen muttasıldur ki zamandır.

2. **Keyfe** (nasıl, nitelik) ve amma keyfe eşyâda bir hey'etdür ki zâtına kısmet ve nisbet iktizâ itmeyüb keyfiyât-ı mahsûsadur ve râsihayâ [14] münkasım olur. Halâvet-i asel ve milhat-ı mâibahr gibi. Ve gayri râsihay-ı münkasım olur. Humret-i hacel ve sugret-i vecel gibi ve keyfiyât-ı nefsâniyye'den yana münkasım olur. İbtidâ-ı hâlkatde ilm ü kitâbet gibi ve keyfiyât-ı isti'dâdiyye'den yana münkasım olur. Selâmet ve selâmet ve liyn gibi. Ve kemmiyâne muhtas olan keyfiyâtdan yana münkasım olur. Müsellesese ve murabbaa sathdan ve zevciyet ü ferdiy- yet gibi addeden.

3. **Eyne** (nerede): ve amma eyne bir haletdür ki eşyaya mekânda bulunmaları sebebiyle hâsil olur.

4. **Metâ** (ne zaman): ve amma metâ bir hâletdür ki eşyaya zamanda buldukları için hâsil olur.

5. **İzâfet** (bağlılık) ve izâfet bir hâletdür ki nisbetde mütekerrirdür. Ubevvet ve bunuvvet gibi.

6. **Mülk**: amma mülk bir haletdür ki eşyaya hâsil olur. Anları bir nesne ihâte idüb intikalleriyle müntekil olmak sebebiyle ol hâl bulunur. İnsanun mugammem mugmaz olduğu gibi.

7. **Vazı'**: ve amma vazı, bir hey'etdür ki eşyaya hâsil olur bir nesne eczâsinun bâzısınun bâzısına nisbeti sebebiyle ve umûr-ı hâriciyye [15] nisbetleri sebebiyle ol hey'et bulunur. Kıyâm ve kuûd gibi.

8. **Fi'il**: ve amma fi'il bir haletdür ki eşyanun te'siriyâtı sebebiyle anlara ol hâlet hâsil olur. Kâti' gibi. Madem ki kat' ider.

9. İnfial: ve amma infial bir hâletdür ki eşyâya hâsıl olur. Anlar gayriden müteessir olmalarıyla ol hâlet bulunur. Mütesehhin gibi Madem ki teşahhun ider.

Cünkü cevâhir-i hamse-i mezkûre'yi bir cevher addedüb araz-ı tis'a-ı merkûme'ye zam itmişlerdür. Pes mecmua-ı makvalat-ı aşere dimişlerdür. Amma ceeher kendi zâtıyla kâim ve sâbitdür. Ve araz ise cevher ile kâim ve nı nâitdür. Ve cümle âlem cemi eczâsiyle makvelât-ı aşere'den mürekkeb cism-i vâhid'dür. Ve cümlesi lisân-ı hâl ile Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd"una nâtik ve şâhiddür ve makvelât-ı aşere bu bitmez camidür ve hep buna âitdür. Beyt:

*Bu cevheri bil kem ü keyfe andan izâfetle metâ
Vazı'u eyne mülk ü yef'al ü yenfe'i'dür. ey fetâ*

[16]

Fas-ı Sâni: Tertib-i zuhûr-i ukûl ve nüfu ve eflâk ve merâtime ve tabayı' tebdil erkânı ve delâil-i inkilâb nâr u bâd u hâk ve tevvelüd iden ma'den, nebât, hayvân ve insan ve bunların arasında mutavassıd olanı ve mebdde ü meâd ervâhı ve keyfiyet-i deverânı, vücûd-ı eşbâhı dört nev'i ile hâminâne beyân ider:

Nev'i evvel-i tertib-i zuhûr-ı ukûl-ı nüufus-ı eflâkı ve anâsır-ı erbaa'dan sudûr iden keyfiyyât-ı erbaa'ı bildirür:

İy Aziz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki Hak Taalâ cemi eşyâdan akdem akl-ı külli icâd ve mevcûd eylemişdür. Ve buna "akl-ı evvel" ve "cevher-i evvel" dahı dirler. Ve Hak Taala bu akla üç ma'rifet bahş itmişdür ki biri Ma'rifet-i Hak'dur ve biri Ma'rifet-i Nefs'dür. ve biri Ma'rifet-i İhtiyâç'dur ki Mevlâsına muhtaç olduğunu bilmışdür. ve bu üç ma'rifetün her biründen başka bir nesne [17] vücûda gelmişdür. Zira ki vâhid'den "Vâhid" sudûr idegelmişdür.

Amma "Ma'rifet-i Hak"dan bir akl dahı peydâ olmuşdur ki ana "akl-ı sâni" dirler. ve amma "Ma'rifet-i Nefs"den bir nefis dahı mevcûd olmuşdur ki ana "nefs-i küll" dirler. Ve amma "Ma'rifet-i ihtiyâç"dan bir cism zâhir olmuşdur ki ana "Felek-i a-zam" ve "Felek-i atlas" ve Felekü'l-eflâk ve mihver-i cihâd ve cism-i küll dahı dirler. Ve bu felek'in aklı "akl-ı sâni"dür. Ve nefsi, "Nefs-i küll"dür. ve amma

"Akl-ı Sâni"den dahı bu üç ma'rifet zuhûr itmişdür ki "Ma'rifet-i Hak"dan bir "akl-ı sâlis" ve "Ma'rifet-i Nefs"den bir "Nefs-i sâni" ve Ma'rifet-i ihtiyâçdan bir "Felek-i Sâni sâdir olmuşdur. ve buna "Felekü'l-bürüc" ve Felekü's-Sevâbit" dahı dirler ve bu felekün aklı, "akl-ı sâlis"dür ve nefsi, "nefs-i sâni"dür.

Amma "akl-ı sâlis"den hem bu ma'rifet vücûda gelüb yine bu tertib üzere başka bir akl ve başka bir nefis ve başka bir cism zâhir [18] olmuştur. Tâ dokuz mertebeye dek bu "akl-ı evvel"den dokuz akl ve dokuz nefis ve dokuz felek sâdir olmuştur ki bu dokuz akl ukûl-ı eflâkdur. Ve bu dokuz nefis, "nüfûs-ı eflâk"dur.

Pes eflâk-ı tis'a'dan her bir felegün bir aklı ve nefsi ve bir cismi vardır. Amma "felek-i a'zam" cümleden a'lâdur. Ve cümleyi muhîd bir cism-i basîd'dür. Ve anun cevfinde felek-i burûç'dür ki cemîsi kevâkib-i sevâbit andadır. Ve anun derûnunda felek-i müşteri'dür ki bir ana mah-sûsdur. Ve anun altunda felek-i Merih'dür ki anda bir odur. Ve anun tahtında felek-i Şems'dür ki anda o Sultan'dur. ve anun zîrinde felek-i Züh-re'dür ki anda bir O'dur. ve anun cevfinde Felek-i Utarid'dür ki ol felekde bir o kevkebdür ve anun derûnunda Felek-i Kamer'dür ki anda Kamer'den gayri bir nesne yoktur. ve ana Semâ-i Dünyâ tesmiye iderler. Ve anun aklına akl-ı âşir ve akl-ı fe'âl ve akl-ı feyyâz ıtlak iderler. ve anun nefisine Vâhibü's-Sûvar ve Tabiat-ı Mutlaka dirler. ve bunların imtizacından felek-i Kamer'in [19] tahtında anâsır-ı erbaa ki, nâr ve hevâ ve âb ve hâk'dur. Tertîb-i mezkûr üzere hâsıl olmuştur ve anâsırda keyfiyyât-ı erbaâ ki hararet ve burûdet ve rutûbet ve yubûset'dür. Vücûd bulmuştur. Ve imtizâc-ı anâsırdan dahı mevâlid-i selâse ki ma'den ve nebât ve hayvân'dur vücûda gelmişdür. ve cins-i hayvanun eşref-i envâi insan olmuştur. ve zuhûr-ı kâinat insanda nihâyet bulmuşdür ve dâire-i vücûd anunla tamam olmuştur ve semere-i şecere-i cihan oldığıcün cümleden sonra vücûda gelmişdür. Pes hülâsa-ı deverân insan olmuştur.

Nev'i Sâni: Anasır-ı erbaa'nun merâtib ü tabay'ını ve birbirine tebeddül ve inkilâbını bildirür:

İy Aziz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet ve ehl-i hey'et ittifak itmişlerdür ki felek-i Kamer'ün tahtında kürre-i nâr'dur. Anun tahtında kürre-i hevâ'dur ve anun tahtında kürre-i mâ'dur ve ve anun tahtında kürre-i hâk'dur ki cümleden esfel ve ma'den eşkaldür. Amma hıyr (tabaka) [20] nâr hevânun fevkinde olduğına delîl oldur ki nâr-ı duhân ile fevk semtine gidüb müşâhede olundığı gibi aslına meyl ü rücû' ider ve amma hayyiz-i hava mâ'm fevkinde olduğına delîl oldur ki eger bir ebnân-ı menfuhı ka'r-ı havuza götürseler mâ'ün tahtında karar itmeyüb fevkine çıkar ve amma hayyiz-i âb türâbun fevkinde oldına delîl oldur ki eger bir "haver" ya bir demiir fevku'l-mâ'e va'zi eyleseler vech-i mâ'da karar itmeyüb aslına meyl ile hayyizine rücû ider ki hayyiz-i türâb tahtu'l-mâ'dür. ve esfeli cemî eşyâdur. Bu hayyizlerined karar iden anasır-ı erbaa birbirine tetric ile tebdil olurlar. Nitekim nâr musûr-ı eyyâm ile sûret-i nâriyesini terk idüb sûret-i hevâyâ girüb nâr-ı hevâyâ tekallüb

olub ve hevâ dahı tetric ile havaiyye sûretini terk idüb mâi'ye sûretine girüb hevâ mâ olur ve mâ'e dahı tetric ile [21] türâbiyye sûretini tutub mâ'e turâb olur ve türâb dahı nâriyye sûretine girüb türâb nâr olur. Bu tarik ile ve aksiyle anasır-ı erbaa bir sûretten bir sûrete münkalib olur. Ta yine kendi sûretine intikal ider. Bu tebdil-i sûret anasır'a "istihâle" dirler. Çünkü tabiat-ı nâr yâbis ve hârdur. ve tabiat-ı hevâ ve ratb'dür. ve tabiat-ı mâi ratb ü bâridür ve tabiat-ı hâk bârid ü yâbisdür ve hem eşbâhı yokdur ki nâr hevâ ile hararetden müsterekdür ve hevâ mâi ile rutûbetden müsterekdür ve mâ hâk ile burûdetden müsterekdür ve hâk nâr ile yubûsetten müsterekdür.

Pes yubûset-i nâr rutûbet-i hevâyâ tebdil olsa nâr, har u rabt olub hevâyâ münkalib olur. Ve hararet-i hevâ brûdet-i mâ'ya tebdil olsa hevâ ratib ü bârid olub mâ'ya münkalib olur ve rutûbet-i mâyubûset-i hâk'a tebdil olsa mâ bârid ü yâbis olub hâk'a münkalib olur ve rutûbet-i mâ yubûset-i hâk'a tebdil olsa mâ bârid ü yâbis olub hâk'a münkalib olur ve burûdet-i hâk hararet-i nâr'e tebdil olsa hâk yâbis ü hâr olub nâr'a münkalib olur. Yani nâr hevâ olur ve hevâ âb olur ve âb türâb olur ve türâb nâr olur ki bu istihaleye **tarik-i mebdî** dirler. [22] Anasır-ı erbaa istihale-i mezkûre-i aksi üzere kabul idüb yubûset-i hâk rutûbet-i âb'a tebeddül olub hâk, âb olur. Ve burûdet-i âb hararet-i hevâyâ tebdil idüb âb hevâ olur ve rutûbet-i hevâ rutûbet-i nâr'a tahvî idüb hevâ ateş olur. Ve hararet-i nâr burûdet-i hâk'a mütebeddel olub ateş hâk olur. Bu istihâleye **tarik-i ma'âd** dirler.

Nev'i Sâlis: Delâil-i istihâle-i anasır-ı erbaa ve tevellüd-i ma'den ü hayvan ve insan ve bunların beyninde mütevassıt olanı bildirür:

İy Aziz, ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki delâil-i istihâle-i anasır zâhirdür. Amma ateşün hevâyâ münkalib olduğına [23] delil düşen budur ki "şem'a"lar yandıkda alevleri alev semtine gidüb havâyâ münkalib olur

Eğer nâr havâyâ münkalib olmasaydı her "şem'a"nın alevi bir hatt-i muttasıl-ı rûşen olub kürre-i havanın me yânunda duüd emsâli fevkine gidüb kürre-i nâr'a muttasıl olurlardı. Lâkin çünkü bu şu'lelerin yubûsetleri havanın rutûbetine nisbetle kalıldür. Anunçünkü ol anda yubûset-i nâr, rutûbet-i havâyâ tebeddül idüb ol şu'leler hava olurlar.

Ve amma havanın mâ'ya münkalib olduğına delil budur ki bahar ve güz faslı sabah vaktinde nebât üzerinde olan rutûbet ki ana şebnem dirler. Ol havadır ki sabah vakti bârid olub mâ'ya münkalib olmışdur. Zira hararet-i hava, burûdet-i mâ'ya mübeddel olsa hava mâ olur ve amma âb'un hâk'a münkalib olduğına delil budur ki katre-i matâr nâzil olduğda

ibtidâ katreler ki hâk'e vâsil olur. [24] Ol katreler hâk olub nâ-bedîd olur. Nitekim müşâhede olundu. Zira ki ol katârâtun rutûbeti hâk'un yubûsetine nisbetle kalîl ve ma'lûb olur. Fî'l-hâl rutûbet-i katârât yubûset-i hâk'a tebeddül idîb âb hâk olur. Ba'dehû katreler kesret bulub rutûbet gâlib oldukda hâk olmayub tîyn olur. Ve amma hâk'un âteş oldiguna delîl-i vazîh budur ki nebâd ve eşcâr eczâ-ı anâsırdan mürekkebe olub cüz'i hâk anlardan ziyâde bulunmuş iken hatab-ı nâr ile yandıkda eczâsı nâra münkalib olub hassa hâk'dan akal ramadî kalur.

Pes Hak Taala'nun emr ü tesiriyle eflâk ü nücûm devrân u hareket eyleyüb anâsır-ı erbaa'yı istihâle-i mezkûre üzre biribirine mecz ü tehayyir itmişlerdür. Tâ kim izdivâc ü imtizâc anâsırdan ibtidâ ma'deniyet hâsıl olub andan nebâd peydâ olub andan hayvanât vücûda gelmişdür. Ve hayvan kemâlünü buldukda insan zâhir olmuşdur. Vebu ecsâm-i mürekkebâtun merâtib-i erbaayı-ı mezkûresi meyanında [25] mütevassid mürekkebâd hem vârdur. Amma ma'deniyât ile nebâtât aranda mütevassid mercân'dur. Zira ki salâbetde hâcer gibidür. Ve nebât gibi zerre be zerre ka'r-ı deryâdan bitüb veh-i ma'den yukarı geüb yâbis oldukda berk olur. Ve amma nebâtât ile hayvan arasında mütevassid nahl-ı hurmâ'dur. Zira ki ol nebât iken hayvân gibi mezkûrine mukârin olmadıkça neticesi hurma olmaz. Ve başını kat' itse'ler helâk olub kuruyub berk ü bârid kalmaz.

Ve amma hayvanât ile insan arasında mutavassitların azhârî Maymun'dur. Zira ki cümle a'zası şîr zenebinden ma'ada birün ve derûnî insana müşâbihdür diyü mütevassidların vücûdunda hikmet budur ki her biri kendi mertebesi esfelinden nihâyet-i a'lâsına vasil olub merâtib-i mevcûdât ol teselsül "bir"le müretteb ola. Mertebe-i insaniyye'de nihâyet bula.

Pes tetimme-i devr-i zâman ve zübde-i ecza-i cihân vücûdî insandır. Ve âba-ı seb'a- ulviyye'nün ve ümmihât-ı erbaa-ı süfliyye'nün ve mevâlid-i selâse-i mürekkebenün hü'lâsa-i netâyici beden-i insandır. Belki illet-i gâibe her dû cihân ancak hazret-i insandır. Ve bu eflâk u anâsır u mevâlid anun kışrı ve zarfı ve kabıdur. O cümlesinin muhyî ve magzî lübb-i lebâbidür ve cem' esyâ hâdim-i insandır ve ol mahdûm mükerrerdür, azîz ve şerîf ve muhteremdür. Zira ki ol cümleden ahsen â'lemdür.

Nev'i Râbia: Mebde ü ervâh ve keyfiyet-i devr-i vücûd-ı eşbâh bildirür:

İy Aziz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki feyz-i âm olan vücûd-ı sârî için akl-i küll'den ukûl-ı tis'a'ya ve anlardan nüfûs-ı tis'a'ya ve anlardan eflâk-ı tis'a'ya ve anlardan taba'-ı erbaa'ya ve anlardan anâsır-ı erbaa'ya tâ hâk'agelinceye dek mecmû-ı tarîk mebde'dür. ve

hâk'dan ma'dene ve andan nebâta ve andan hayvana ve andan insana ve andan insân-ı kâmil'e gelinceye dek bunların cümlesi **tarik-i ma'âd'dur**.

Pes nûr-ı ilâhi ve feyz-i nâmütenâhi mertebe-i ahadiyyetden ukûl üzre ve anlardan nüfûs üzre ve anlardan eflâk üzre ve anlardan tabayi' üzre ve anlardan anasır ve hâk üzre nâzil ve fâiz olur ki buna **mebde** ve **kavs-i nüzü'l** dahî dirlir. Ve ba'dehû hâk'dan ma'dene ve andan nebâta ve andan hayvana ve andan insana ve andan insân-ı kâmil'e suûd ve rücû' idüb kâminden hazret-i Hakk'a vâsıl olur. Bu hemân olnûr-ı ilâhi'dür ki ibtidâ o makamından gelüb bu makâmâtı geçüb yine kendi makamına gidüb devresini tamam ider. "**Küllî şey'in yerci'ü aslıhû**" fehvasınca o nûr aslına gider ve ol ki "**nun bežeü'l-emr ve ileyhi yeûd**" buyurmuşdur. Bu vücûd-ı sâri'nün emr-i devri oldugını duyurmuşdur. Ve bu rücûA "**Ma'âd vekavs-i urûc**" dahî dirlir.

[28] Pes muhabbet-i asliyye hükmiyle ve hakayık-ı kevniiye teveccühâtıyla sâri o'an vücûd-ı âm etvâr-ı mezâhirün her birine vâsıl oldukça ol tavrın (tûrun) sıbgıyla munsabig ol mazharun hasâisiyle muttasıf olur. Ve bu sereyân ol vücûd-ı âm'un tenezzülâtundan ibâretdür. Amma ol vücûd ki dünyada kâmil olsa gerekdür. Anun seyri ukûl u nüfûs u eflâk ü anâsırdan hâk'e gelince dek sür'atli olup tenezzülâtunda avk olmaz. Ve hâk'dan ma'dene ve nebât u hayvan u insân-ı kâmil'e gelinceye dek merâtib-i su'ûdunda sür'atle gelür. Bedende men'ûk olub kalmaz. Ve amma ol vücûd ki anun kemâle irmege liyakatı olmaz. Anun seyri merâtib-i nüzü'l ve urûcda avk olub kemâlini bulmaz. Ol merâtib-i nüzü'lunda gâh suret-i nâr'da gâh suret-i hevâ'da ve gâh sûret-i mâ'da ve gâh sûret-i türâb'da nice avâik birle avk olub ve merâtib-i urûsunda [29] hem gâh sûret-i ma'dende ve hem gâh sûret-i nebât'da ve gâh suret-i hayvanda sûret-i insana gelüb kemâle irinceye degin günâ gün habs olub kalur. Meselâ ol vücûd-ı sâri âlem-i nebâta duhûl iderken bâ'zı afât âriz olub nebât olamaz. Yahûd nebât olur lâkin kemâline irmezden mukaddem fsid olub nebt-i âhire muhtaç olur. Ve gâh olur ki i'tidâlden bâ'it olan nebâta red olunub ekl-i hayvana lâyük olmaz ve gâh olur ki ekl-i hayvana kâbil olur. Lâkin kable'l-ekl zâil olur. Ve bu tarik ile nice yıllar men'ûk olur. Lâkin kable'l-ekl zâil olur. Ve bu tarik ile nice yıllar men'ûk olur ve gâh olur ki bir hayvan kâbil-i ekl-i insan olmuşken kable't-tenâvil ol hayvan fâsid olur. Ve hayvanı insan mertebesine nakl ittirmeden mâni olur. Ve gâh olur ki insan mertebesine nakil ider. Lâkin kemâl mertebesine vâsıl olmaz. Ve akl-ı kâllî bulamaz. Dünyaya hayvan gelür. Nâdan gider. Ve gâh olur ki merâtib-i urûci tayy [30] idüb hâk'dan eşcâra gelüb sür'atle fevâkih sûretine girüb gıda-ı insan olub nutfe şeklini bulub insan sûretine gelür. Ve ârif ve âkil olur. Lâkin akl-ı evvel vâsıl olmaz. Ve kemâ-

lini bulamaz. Ve gâh olur ki sûratle hinta u şaîr u urz u irz ve irzin şekli-
ne girüb me'kül-i insan olur.

Menî sûretin bulub rahm-i mâder'e gelüb ulka ve muzga olub şekli-
insana gelüb âkil u ârif u kâmil olub ve akl-ı evvele vâsıl olur ve urûcı te-
mâm hâsıl olur. Ve bu vücûd-ı şerifün ibtidâ-ı urûcı ma'deniyyat olmuş-
dur ki anların ibtidası tîn-ı lezic'dür. Ba'dehû andan merâtib-i ahçâra te-
rakkî kılmışdır. Ve andan merâtib-i cevâhir-i mütekatıra'ya vâsıl olmuş-
dur ki hadîd ü safer ü resas u fizza u zeheb gibi. Ba'dehû la'l u yâ'kût ü
zümrüd gibi. Cevâhirünmerâtibine suûd itmışdır. Tâ [31] mercana varup
andan âsâr-ı nebâtiyye'den nûş u nemâ bulub ol mertebeden dahı urûc idüb
tohumsuz biten nebâtât mertebesine gitmişdir. Ba'dehu tohum ile biten
nebâtât mertebesine ve andan sûret-i eşçâra varub ta nahl u hurma'ya
yitmişdir. Ve meretebe i hurma'dan merâtib-i hayvana urûc idüb nice
sñn ol merâtibde muammer olmuşdur. Tâ fi'l ü sûretde insana müşâbih
olan nesnâs ve maymun mertebesin bulmuşdur. Ve ol mertebeden dahı
urûc idüb sûret-i insana gelmişdir.

Pes ol insan ki kemâlün sûret ü sûretinde terakkî idüb insan-ı kâmil
mertebesine gidüb ahlâk-ı ilâhiyye ile dolmuşdur. Ol kemâl-i ma'rifete irüb
akl-ı kül-e vâsıl olmuşdur. Ve bu mertebede ol dâire-i vücûd cemî olub ni-
hâyet bulmuşdur. Zira emr-i vücûd-ı âlem-i devri bulmuşdur. Ve bu vücûd-ı
sâri bir dâire şeklinde resm olunmuşdur. Ve anun ibtidası akl-ı evvel ve
intihası insan-ı kâmil künmüştür.

[32] Pes dâire-i vücûdun âhiri ve evveline gelüb insan-ı kâmil'de mutta-
sıl olub tamam bulunmuşdur. Amma feyz-i Rabbani cemî-i mevcûdatda be-
raber vasıldur. Ve mecmû'-ı mevcûdât ol semte müteveccih ve nâzırdur.
Ve herkes kabiliyeti kadar feyz-i feyyâz'a kâıldür. Çünkü vücûd-ı sâri
olan feyz-i Rabbâni mezâhir-i mütenevvia'de zuhûr idüb merâtib-i kesire-
ye mukarran olmuşdur.

Pes hemen mazhar u sûretun subgıyla boyanub muktezasınca pertev
salmışdır. Ve bir vücûd suvar-i muhtelifle ile zuhûra gelmişdir. Ve her
nesnenun bir ismi vardır ki ol ism ana "Rab" olmuşdur. Ve her kim ki
kendi rabb-ı mukayyedi terbiyesine kalmışdır. Ol kimsa Hakk'ı unudub
hodperest olmuşdur. Ve cemî evkâtında âlem-i halk ile cenk ü cidâl idüb
kendüyi inkâr u i'tiraz ateşine salmışdır. Ve tedbir-i umûr ile bahr-i gu-
muma dalmışdır. Ve kim ki kendi Rabbi'si terbiyesinden çıkub Rabbu'a-
erbâb dâiresine dâhil olmuşdur. Agnâ saçan tabiatdan kazâ-ı rûha gelmiş-
dir. [33] Ol kimse sanem-i nefsin kesredüb samed-perest olmuşdur. Ve
cemî evkâtından cümle halk ile sulh u salah kılub tafviz-i umûr ile her
gamdan azâd olmuşdur. Ve saâdet-i ebediyye bulmuşdur. Zira ki insan-ı

kâmil olub akl-ı küll'e vâsıl olmuştur. Ve devresini tamam idüb her murâdı hâsıl olmuştur. Ve bu dâire-i vücûdı bir hakîm-i ilâhi remz idüb kavsi urûc'unu ebyât-ı hamse ile gamz idüb ayân kılmıştır. Ve bir insân-ı kâmil kendi hâlini beyân ile bu ma'nâyı (şöyle) beyan itmiştir. Nazm:

*Devr idüb geldüm cihâna yine bir devrân ola
Ben gidem bu ten serâyı yıkılıb virân ola
Cûş idüb ummân-ı cân cismim gemisin tâğda
Yirler altında tenim toprak ile yeksân ola
Bu vücûdum dağ halka ât ile yunlar gibi
Şeş cihetim açıla bir haddi yok meydân ola
Dört yanından nâr bâd âb hâk ide hücum
Benliğim(i) anlar alub bu varlığım tâlân ola
Dağla terkebim otuziki harf ola tamam
Nokta-ı serim kamûnun gevherine kân ola
Cümle efkâr havâsım haşr ola bu arsada
Kalkalar hep yeniden sankim bahrisitân ola
Yevm-i tublâ'dur o gün her ma'nâ bir sûret gir
Kimi nebât kimi hayvan kimisi insan ola
Kabrime dostlar gelüb fikr ideler ahvâlimi
Her biri bilmekte hâlîm vâlîh ü hayrân ola
Her kem ister bu NIYAZI derdimendâ ol zamân
Sözlerini okusun kim sırrına mihmân ola.*

[35] Ve mümkündür ki vâcibü'l-vücûd ile mümkünü'l-vücûd'ı bir "dâire" farz idesin ki anı hatt-ı müstakim ile iki kısma taksim ider. Ve ana hatt-ı mevhum ve kutr-ı dâire dirler. Pes bu hat ile bu dâire iki kavsi şekilde görünür. Çünkü bu heste-i mevhum'dan ibâret olan hatt-ı mevhum rucû'-ı asla vâsıl ile meyânededen ref' olunur. Pes şekl-i dâire "Kemâ huve" bir görünür ve "Kâ'be kavseyni ev ednâ" sırrı anda bilinür. İmdi mezheb-i hükemâ üzere "devrân-ı vücûd"ı bu mikdar beyan ile hatm olundu. Ve hâzihi sûret-i dâire budur:

